

PETITIE NIEUWE MENSENRECHTEN

AANGEBODEN DOOR

FILOSOFIE
MAGAZINE

VOORWOORD

Deze tijd vereist nieuwe mensenrechten

Toen de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) op 10 december 1948 werd aangenomen, was er nog geen sprake van het misbruik van digitale data, alarmerende klimaatverandering en multinationals die zich qua macht en omvang kunnen meten met staten. Hoewel de nieuwe ontwikkelingen hebben geleid tot nieuwe wetgeving is de UVRM zelf niet veranderd. De redactie van *Filosofie Magazine* vindt dat het tijd is om die te actualiseren, ook door nieuwe mensenrechten toe te voegen. Wij raadpleegden filosofen en juristen en doen een voorstel.

We hebben elke dag de plicht om na te denken over de vraag waar het grootste gevaar zit, zei de Franse denker Michel Foucault. Met dat besef moet ook in 1948 de Verklaring zijn opgesteld. Die kwam voort uit een noodzaak. En in de na-oorlogse wereld was die noodzaak het beschermen van de kwetsbare mens tegen de dreiging van een totalitaire staat.

De Tweede Wereldoorlog had aangetoond dat zelfs een democratie geen bescherming kon bieden tegen een mensonterend bestaan: de democratische verkiezing van de leider van nazi-Duitsland was uitgelopen op een systematische onderdrukking van de mens. Van de menselijke waardigheid bleef niets over. Sterker nog: hele bevolkingsgroepen werden uitgeroeid.

Dat pijnlijke besef vroeg om een principe dat sterker was dan de staat. Een principe dat mensen al eeuwenlang had geleid, maar dat met voeten was getreden. Een principe ook dat al eerder erkend werd op nationaal niveau (denk aan de Franse Verklaring van de rechten van de mens en de burger uit 1789), maar dat nu een internationale status moest krijgen. De mensenrechten werden in stelling gebracht. Als een natuurrecht, zo blijkt ook uit de preambule, dat boven staten verheven was. Als een moreel

richtsnoer, met uitgangspunten die sinds het begin van onze beschavingen centraal stonden: een menswaardig bestaan en menselijke waardigheid.

Zeventig jaar later is de noodzaak om het individu te beschermen onverminderd groot. Helaas – zo constateren we voortdurend – worden die mensenrechten nog steeds geschonden.

Ondanks de blijvende actualiteit van de bestaande Verklaring, vraagt onze tijd om een herschrijving van deze fundamentele wetten. Want de nieuwe tijd brengt nieuwe bedreigingen voor de mens. Die bedreigingen dwingen ons om nieuwe vragen te stellen, en te beantwoorden. Hoe gaan we op een menswaardige manier om met migranten? Kunnen we onze privacy nog beschermen in een tijd waarin internetgiganten onze digitale sporen nagaan? En: zijn de mensenrechten nog wel te garanderen als de habitat van alle wereldbewoners wordt bedreigd?

Toen de mensenrechten in de na-oorlogse jaren werden opgesteld, begon een proces dat de mensheid meer en meer in z'n greep heeft: de opwarming van de aarde door menselijk handelen. De aarde dreigt daardoor onbewoonbaar te worden, waarmee alle andere mensenrechten op het spel staan.

Daarom is de bescherming tegen de opwarming van de aarde een van de centrale rechten in deze petitie. Tijdens onze rondgang langs Nederlandse denkers en juristen kwam dat inzicht telkens terug: zonder een leefbare aarde gaat het niet. Daar formuleren de denkers in de petitie verschillende antwoorden op: een jurist pleit voor de rechten van toekomstige generaties, een filosoof houdt een pleidooi voor 'het recht op wildernis'.

Een ander kernpunt in deze petitie: de razendsnelle opkomst van slimme technologie. Vrijelijk laten we onze data achter op het web. Maar daardoor worden we volop gemanipuleerd door algoritmes van de internetgiganten. Hoe is het in deze tijd gesteld met onze privacy? Data dreigen ook nog eens eeuwig beschikbaar te blijven. Een misstap of een veroordeling, zelfs een onterechte, wordt ons nu eeuwig nagedragen. Niets kan meer verjaren. Hoe verzetten we ons daartegen?

Een laatste kernpunt in de petitie is migratie. Vaak zijn migranten van rechten verstoken. De Duitse denker Hannah Arendt zei al dat het probleem van rechten is dat ze alleen binnen de traditionele natiestaat gegarandeerd kunnen worden. Vandaar ook, zoals Arendt zei, is het 'recht om rechten te hebben' cruciaal. Daarom doen we een voorstel: geef vluchtelingen het recht om veilig asiel te kunnen zoeken.

Moreel besef

Klimaat, migratie en technologie – duidelijk is dat we ver voorbij het tijdperk zijn waar mensenrechten de burger louter tegen de staat moeten beschermen. We leven in een wereld van mondiale krachten en dreigingen. Die mondiale problemen vragen om een mondiale aanpak, om een bundeling van krachten. Maar hier ligt ook een belangrijke rol voor de nationale politiek. Juist nu is het tijd om deze nieuwe thema's te agenderen in het eigen land en ook eigen beleid te maken; globale ideeën krijgen pas vorm in de context van een land. En het geeft wellicht ook een nieuwe bezieling aan de nationale politiek als die erin zou slagen om antwoorden te geven op de grote vragen waar we nu als mensheid mee worstelen.

Misschien begint een werkelijke tegenmacht wel met een hernieuwd moreel besef: de menselijke waardigheid is door oude en nieuwe machten in het geding. Daar moeten we als mens een antwoord op formuleren. Samen met andere mensen. Zodat we onze menselijkheid kunnen bewaren.

Tot slot: deze petitie is bedoeld om de discussie over de toekomst van mensenrechten te openen. Hier ligt dan ook geenszins een dichtgetimmerd voorstel. Laat daarom vooral van u horen als u een bijdrage wilt leveren aan het gesprek over oude en nieuwe mensenrechten.

Redactie *Filosofie Magazine*

Nina Tesselaar

Florentijn van Rootselaar

Gwendolyn Bolderink

Louis Hoeks

Lianne Tijhaar

Evanne Nowak

Marc van Dijk

Robbert Uijtendaal

Adopteer een mensenrecht

Voelt u zich aangesproken door een van de nieuwe mensenrechten die wij voorstellen? Of is er een heel ander mensenrecht dat u belangrijk vindt? Adopteer het dan. Laat het ons weten en we brengen u in contact met de experts: juristen en denkers, maar ook journalisten en beleidsmakers. En we gaan u volgen: via ons platform Filosofie.nl en via *Filosofie Magazine* zullen we er verslag van doen.

Meer informatie bij Filosofie Magazine-redacteur Florentijn van Rootselaar: Florentijn@filosofie.nl; 0887002912

Dankwoord

Onze dank gaat uit naar jurist en filosoof Irena Rosenthal, die aan de basis stond van deze petitie met een artikel over 8 nieuwe mensenrechten in Filosofie Magazine. Verder zijn we veel dank verschuldigd aan Nina Tesselaar die met grote inzet Nederlandse denkers en juristen heeft geïnterviewd voor deze petitie, die ze ook verder heeft vormgegeven. Uiteraard bedanken we ook die denkers voor hun medewerking aan dit project. Ten slotte willen we hoogleraar rechten Yvonne Donders nog hartelijk bedanken voor het meedenken over de inleiding.

OVERZICHT

TECHNOLOGIE

1. Het recht om vergeten te worden - Irena Rosenthal
2. Het recht om niet te weten - Irena Rosenthal
3. Het recht om onze (online) dubbelgangers te beschermen - Elize de Mul

KLIMAAT

4. Het recht op een schone aarde – Laura Burgers
5. Het recht van toekomstige generaties om niet in hun mensenrechten beperkt te worden - Jan van de Venis
6. Het recht op wildernis - Johan van de Gronden
7. Het recht op risicobescherming - Jeroen Hopster

MENS

8. Het recht op vriendschap - Irena Rosenthal
9. LHBTQIA+-rechten - Irena Rosenthal
10. Het recht op vrije tijd - Irena Rosenthal
11. Het recht op een waardig levenseinde - Bert Keizer
12. Het recht om op een veilige manier naar asiel te zoeken - Tamar de Waal
13. Het recht op gefinancierde rechtsbijstand - Renske Imkamp
14. Het recht op een geweldloze relatie met dieren - Eva Meijer

SAMENLEVING

15. Het recht op traditie - Haroon Sheikh
16. Het recht om niet misleid te worden - Naomi van Steenbergen
17. Het recht op de stad - Irena Rosenthal
18. Het recht op vakmanschap - Irena Rosenthal
19. Het recht op voedselsoevereiniteit - Irena Rosenthal

TECHNOLOGIE

HET RECHT OM VERGETEN TE WORDEN

Per dag worden er wereldwijd zo'n 1 miljard namen gegoogled. Maakt u zich weleens zorgen over de zoekresultaten die Google koppelt aan uw naam? De Spaanse jurist Costeja stuitte enkele jaren geleden via Google op een krantenartikel waarin werd aangekondigd dat hij door schulden gedwongen was geweest zijn onroerend goed te verkopen. Costeja vond de informatie achterhaald – zijn financiële problemen waren voorbij – en hij wilde het artikel laten verwijderen vanwege reputatieschade. Maar de krant noch Google was hiertoe bereid. In de rechtszaak die hieruit volgde erkende het Europese Hof van Justitie voor het eerst het recht om vergeten te worden: Google werd verplicht om de schadelijke zoekresultaten met de naam Costeja te verwijderen.

Momenteel geldt het recht om vergeten te worden alleen in de Europese Unie. Negatieve zoekresultaten kunnen dus verwijderd worden op de Europese Google-sites, niet op Google-sites wereldwijd. Maar is de invloed van moderne informatietechnologieën niet zo groot dat het recht om vergeten te worden de status van universeel mensenrecht verdient? Volgens de Amerikaanse filosoof Jeffrey Reiman zit het gevaar van moderne datasystemen niet alleen in reputatieschade, maar zetten deze ook onze autonomie onder druk. Het besef dat er altijd informatie over ons verzameld wordt en beschikbaar is, leidt tot een 'psychopolitieke metamorfose': we conformeren ons steeds meer aan sociaal geaccepteerde normen en ontwijken non-conformistische gedachten en gedrag. Reiman stelt dat deze transformatie uiteindelijk ook schade toebrengt aan de democratie. Democratische procedures als verkiezingen vereisen dat mensen hun eigen oordeel kunnen vormen. Wanneer ze dat oordeelsvermogen verliezen, omdat ze automatisch kiezen voor sociaal wenselijk gedrag, zijn verkiezingen weinig meer dan een officiële bekrachtiging van de populairste meningen op internet.

Ook Friedrich Nietzsche waarschuwde – al honderd jaar voor het ontstaan van het internet – voor een overdaad aan informatie. Hij pleitte voor een ‘actieve vergeetachtigheid’: een vermogen om je af te sluiten van herinneringen zodat er ‘weer plaats vrijkomt voor het nieuwe.’ De mens die zich alles herinnert, blijft gefixeerd op het verleden en is niet meer in staat vooruit te kijken en toekomstgericht te handelen. Dankzij het vergeetrecht lopen mensen minder risico voortdurend met pijnlijke herinneringen geconfronteerd te worden en kunnen zij het verleden laten rusten. Onlangs is het Europese Hof van Justitie in een nieuwe rechtszaak gevraagd of het vergeetrecht niet wereldwijd zou moeten gelden. Komend jaar doet het Hof een uitspraak.

Jurist en filosoof Irena Rosenthal werkt bij PPLE College, Universiteit van Amsterdam, waar ze onder meer een vak geeft over mensenrechten en politiek.

HET RECHT OM NIET TE WETEN

Medische testen die vrouwen kunnen voorspellen of ze borstkanker krijgen. Prenatale onderzoeken die bij tien weken zwangerschap ernstige afwijkingen weten op te sporen. De informatie die de moderne biotechnologie beschikbaar maakt kan bevrijdend zijn, maar veroorzaakt door de kans op een slechte uitslag en de dwang om ingrijpende beslissingen te nemen ook enorme psychische druk. Recente mensenrechtenverdragen erkennen inmiddels het nieuwe recht op niet-weten. Dat wil zeggen, naast het recht om informatie te krijgen van de arts bestaat ook het recht om medische informatie níét te ontvangen.

Het recht op niet-weten wordt vaak geassocieerd met traditionele, soms religieuze opvattingen die het leven nemen zoals het ons toekomt. De Harvardfilosoof Michael Sandel spreekt in dit verband over de erkenning van de 'gegeven aard (giftedness) van het leven': een bescheiden levenshouding die de wereld niet steeds probeert te plooiën naar de menselijke wil. Maar ook veel liberalen staan achter het recht om niet te weten. Vanuit het autonomieprincipe kun je bijvoorbeeld verdedigen dat mensen zelf mogen kiezen of ze informatie willen ontvangen. Ook baseren liberalen dit recht weleens op het schadebeginsel: negatieve testuitkomsten kunnen zoveel stress veroorzaken dat mensen psychische schade kunnen beperken dankzij het recht op niet-weten.

Maar we moeten de mogelijkheden van het recht op niet-weten niet overschatten. Zo betoogt techniekfilosoof Peter-Paul Verbeek dat de zwangerschap door het aanbod van prenatale testen radicaal van karakter is veranderd, ook voor mensen die het leven willen nemen zoals het komt. Waar eerst sprake was van 'in verwachting zijn van een kind' betekent zwanger zijn nu vooral 'kiezen voor een kind'. In een samenleving waarin prenataal testen de norm is zullen mensen die niet willen weten er telkens voor moeten kiezen níét te testen, en die keuze moeten verdedigen tegen alle sociale druk.

Jurist en filosoof Irena Rosenthal werkt bij PPLE College, Universiteit van Amsterdam, waar ze onder meer een vak geeft over mensenrechten en politiek.

HET RECHT OM ONZE (ONLINE) DUBBELGANGERS TE BESCHERMEN

Volgens techniekfilosoof Elize de Mul zorgt de digitale wereld ervoor dat we vervreemd raken van onszelf. Ze beroept zich op filosoof Helmuth Plessner, die stelt dat mensen van nature dubbelgangers zijn. Maar op internet hebben we te weinig controle over onze dubbelgangers.

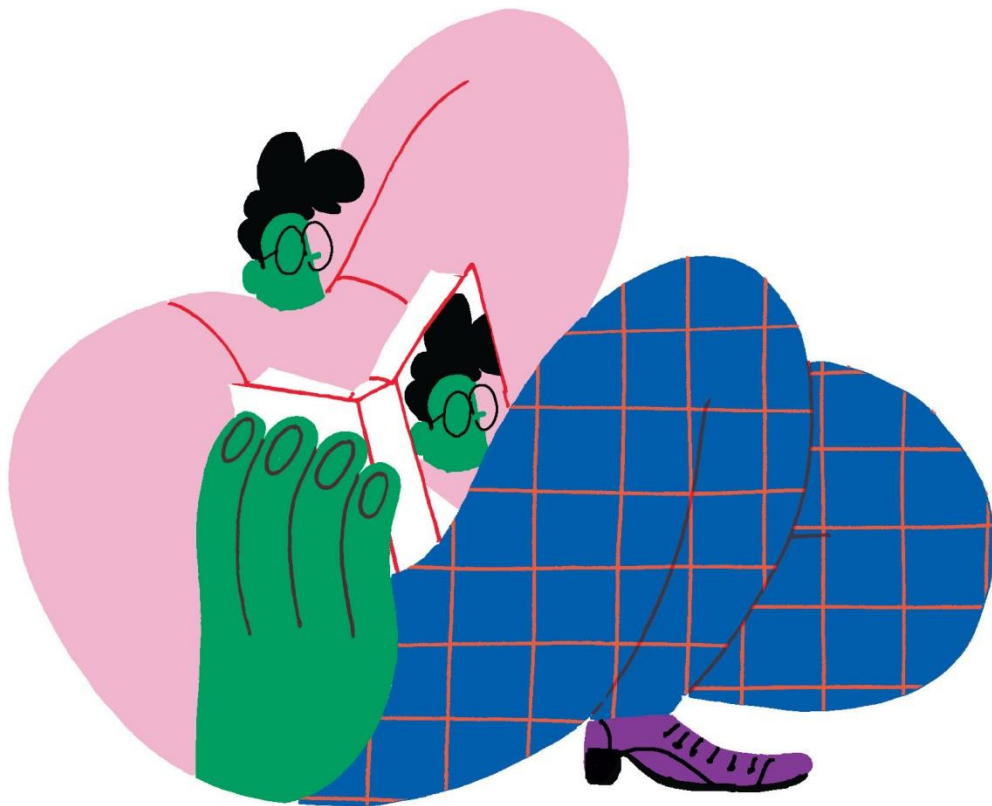
‘We zijn volgens Plessner dubbelgangers omdat we nooit volledig met onszelf samenvallen. Dit kun je het beste begrijpen door een vergelijking met dieren: dieren leven in het hier en nu, en zijn volledig één met hun lichaam. Maar mensen hebben de mogelijkheid om op zichzelf te reflecteren, om van een afstand naar zichzelf te kijken. Daardoor kunnen we onszelf en ons lichaam objectiveren. Ook onze identiteit is een geobjectiverde versie van onszelf: ik noem mezelf ‘Elize’, ik draag bepaalde kleding, en op internet schep ik een bepaald beeld van mezelf. Al deze manieren waarop we onze identiteit uitdragen in de wereld noemt Plessner ‘dubbelgangerschap’. De dubbelgangers zijn wij, maar tegelijkertijd staan ze ook buiten ons. En omdat al die dubbelgangers onderdeel zijn van onze identiteit, is het belangrijk dat ze van onszelf kunnen blijven.’

‘Door de digitale wereld verliezen we steeds meer de controle over onze dubbelgangers. We hebben er ook veel meer dan vroeger, in de vorm van online-profielen en datasporen. Er zijn talloze voorbeelden: denk aan een foto waar je je voor schaamt die maar op internet rond blijft circuleren, mensen die per abuis een *meme* zijn geworden en daar niets aan kunnen doen, online-profielen die je niet kunt verwijderen. Daar kunnen mensen echt onder lijden. We hebben geen volledige controle over deze versies van onszelf, maar ze worden wel met ons geassocieerd. En als je jezelf niet meer herkent in je dubbelgangers, dan kan dat veel stress en een gevoel van vervreemding veroorzaken.’

‘Het recht om onze dubbelgangers te beschermen kan die vervreemding tegengaan. We moeten ons beseffen dat wij als mensen nu eenmaal dubbelgangers zijn: online profielen en datasporen zijn onlosmakelijk verbonden met onze identiteit. Andere nieuwe mensenrechten kunnen helpen om meer bescherming te bieden, zoals het recht om online vergeten te kunnen worden, of het recht op niet-weten. Door ervoor te kiezen bepaalde dingen over jezelf niet te

weten, bijvoorbeeld of je drager bent van een kankergen, behoud je de controle over je dubbelgangers.'

Elize de Mul is promovenda aan het Instituut voor Metajuridica en is gespecialiseerd in digitale cultuur en techniekfilosofie.

KLIMAAT

HET RECHT OP EEN SCHONE AARDE

Mensenrechten en het recht op een schone aarde zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden, zegt jurist Laura Burgers, die onderzoek doet naar milieu-aansprakelijkheidszaken. Wereldwijd is er steeds meer aandacht voor het recht op een schone aarde, maar nu moet het nog worden opgenomen in de Universele Verklaring. En in de Nederlandse grondwet.

‘We zijn ons er steeds meer van bewust dat alle mensenrechten afhankelijk zijn een schone aarde. Als een orkaan je huis verwoest, dan worden veel van je mensenrechten geschonden, zoals het recht op onderdak en veiligheid. Ook kom je niet meer toe aan je democratische rechten: zonder dak boven je hoofd heb je geen tijd om je te verdiepen in het politieke debat. Daarom hebben landen wereldwijd het recht op schoon milieu al opgenomen in hun grondwetten. In Nederland hebben we artikel 21 van de grondwet, waarin staat dat de overheid zorg moet dragen voor "de bescherming en verbetering van het leefmilieu". Maar dit artikel is expres zo geformuleerd dat de overheid het vrij kan invullen; we kunnen er als burger geen direct beroep op doen.’

‘Wat je ziet is dat dit recht sterker aan het worden is. Niet alleen op nationaal niveau, maar ook op internationaal niveau. In 2012 heeft de VN een speciale rapporteur aangesteld die zich moet buigen over mensenrechten en milieu. Die heeft gezegd dat het recht op een schone aarde eigenlijk al aanwezig is in alle andere universele mensenrechten. In 2017 werd dit bevestigd: toen heeft het Inter-Amerikaans Hof voor de Rechten van de Mens gezegd dat een schoon leefmilieu essentieel is voor het menselijke bestaan.’

‘Het mooie van het recht op een schone aarde als *mensenrecht* is dat het universele geldigheid claimt: als in andere landen dit mensenrecht wordt geschonden, zoals nu gebeurt, dan moeten wij er ook iets mee. Daarnaast is de universaliteit van dit recht belangrijk omdat de vervuiling enorm onevenredig is verdeeld. Landen die het minst hebben bijgedragen aan de vervuiling van de aarde lijden er het meest onder.’

‘Ook is er een andere beweging in opkomst, die even belangrijk is als het recht op een schone aarde: steeds vaker wordt de natuur drager van rechten. Dit zie je bijvoorbeeld in Nieuw-Zeeland, waar een rivier een zogenaamde ‘rechtspersoon’ is geworden. In Colombia heeft een deel van de Amazone rechtspersoon eigen rechten gekregen; in India dieren, rivieren en bergen; en in Nederland pleit een gemeente in Friesland voor rechten voor de Waddenzee. In zowel Ecuador als Bolivia heeft zelfs Moeder Aarde de status rechtspersoon gekregen.’

‘Het verschil tussen het recht op een schone aarde en de natuur als rechtspersoon blijkt uit het feit dat je een persoonlijk belang moet hebben om naar de rechter te stappen. Als je ziek bent geworden door luchtvervuiling heb je een duidelijk persoonlijk belang. Maar een rivier die wordt vervuild op een plek waar geen mens er last van heeft kan niet voor zijn eigen belang opkomen voor de rechter. Als de natuur een rechtspersoon is geworden, dus eigen rechten heeft, dan kan die wel naar de rechter. Er moeten dan natuurlijk wel vertegenwoordigers worden aangewezen. In Nieuw-Zeeland is bijvoorbeeld een speciale commissie aangesteld die de rivier representeert.’

Het recht op een schone aarde en de natuur als rechtspersoon gaan hand in hand. We kunnen niet alleen de delen van de natuur beschermen die een directe invloed op ons hebben. Als we andere delen blijven vervuilen, zullen we daar later alsnog last van hebben. Wij zijn zelf onderdeel van de natuur. Tegelijkertijd moeten we dit niet alleen doen uit eigenbelang, maar ook omdat natuur een intrinsieke waarde heeft.’

Jurist en schrijver Laura Burgers promoveert aan de European Centre for the Study of European Contract Law. In haar onderzoek buigt Burgers zich over de spanning tussen milieubelangen en democratie waar rechters in milieu-aansprakelijkheidszaken mee geconfronteerd kunnen worden.

HET RECHT VAN TOEKOMSTIGE GENERATIES OM NIET IN HUN MENSENRECHTEN BEPERKT TE WORDEN

We moeten meer rekening houden met mensen die nog niet geboren zijn.

Volgens Jan van de Venis, mensenrechtenjurist en ombudspersoon voor toekomstige generaties, wordt het daarom dringend tijd dat we handelen met het oog op de échte lange termijn.

‘We houden op dit moment in Nederland, maar ook wereldwijd, te weinig rekening met toekomstige generaties. De kinderen van de toekomst worden geboren met dezelfde mensenrechten die wij nu hebben. Maar als we niet snel hun belangen meer gaan meenemen, dan worden toekomstige generaties ernstig in hun mensenrechten aangetast. En dan heb ik het over 20, 50 of 100 jaar. Dit komt niet alleen door milieuthema’s zoals de gevolgen van klimaatverandering, verdwijnende diersoorten en plastic soep, maar ook door de manier waarop we bijvoorbeeld de gezondheidszorg en het pensioenstelsel inrichten. We weten nu al dat met het huidige systeem over 20 of 30 jaar de problemen in de gezondheidszorg alleen maar toenemen. En dat we straks nog langer moeten doorwerken. Maar waarom zijn we daar niet duidelijk over? En waarom zoeken we niet naar een oplossing die over 50 jaar ook nog werkt?’

‘Een veelgehoord bezwaar is dat sommige problemen zo urgent zijn dat er geen tijd is om te zoeken naar een oplossing voor de lange termijn. Mij wordt gevraagd: moeten we niet éérst de problemen die er *nu* zijn oplossen? Waarom voorrang geven aan mensen die nog niet bestaan? Maar dit bezwaar berust op een denken systeemfout. De meeste problemen wereldwijd zijn namelijk juist ontstaan omdat er alleen naar de korte termijn wordt gekeken. En als we die proberen op te lossen met nog meer kortetermijnoplossingen dan houden we het falende systeem in stand.’

‘Veel politici zijn hier koppig over. Als ombudspersoon ga ik regelmatig met ze in gesprek en krijg ik te horen dat ze “echt wel” en “al genoeg” aan de toekomst denken. Terwijl er totaal geen zeer lange termijnvisie is. We lopen in Nederland bijvoorbeeld enorm achter wat betreft duurzame energie in vergelijking met andere landen in Europa. Dat komt voor een deel omdat de overheid geen

duidelijk plan heeft voor de lange termijn. Het ene moment wordt er geïnvesteerd in elektrische auto's, het andere moment in zonne-energie, dan weer is circulaire economie *hot* of natuur-inclusieve landbouw. Allemaal mooie bakens aan de horizon, maar er is geen continuïteit op zeer lange termijn. En zo blijven veel investeringen ook uit.'

'In andere landen is er wel continuïteit. Finland heeft een 'werkgroep voor de toekomst' in het parlement. Dit betekent dat alle partijen om de zoveel tijd verplicht bij elkaar zitten om te toetsen of de wetsvoorstellen een positieve impact hebben op de zeer lange termijn. In Wales is er een speciale commissaris die toezicht houdt op de "Wet op het welzijn van toekomstige generaties". En in Hongarije is er een ombudsman toekomstige generaties. Die heeft daadwerkelijk de macht om in te grijpen en zelfs naar de rechter te gaan. Dergelijke vangnetten en nieuwe *governance*-structuren kunnen wij ook in Nederland introduceren om ervoor te zorgen dat toekomstige generaties dezelfde rechten hebben én kunnen uitoefenen als wij.'

'Ook op persoonlijk vlak kunnen we ons inzetten voor de belangen van toekomstige generaties. Daar ligt namelijk een deel van de oorzaak van ons kortetermijndenken: we voelen ons niet verbonden met onze eigen toekomstige generaties, met onze eigen familielijn. Zelf ben ik gaan spitten in mijn familiegeschiedenis, tot wel zeven generaties terug. Ik weet nu dat mijn familieleden boeren waren die – met de giften en beperkingen van de natuur – hard hebben gewerkt om bij te dragen aan een betere levensstandaard voor hun nakomelingen. En ik weet ook dat ze trots zijn op het werk dat ik nu doe. Door meer te weten over je eigen familiegeschiedenis, ga je ook beter begrijpen wat voor impact jouw daden nu hebben op de generaties die volgen. Ik voel me nu al verbonden met mijn toekomstige familieleden, tot zeven generaties vooruit, ook al ken ik ze nog niet.'

'Bij familiebedrijven zie je die verbinding heel sterk. Slimme boeren gaan niet hun grond verarmen, omdat het ze op korte termijn iets oplevert: ze weten dat hun (klein)kinderen daar last van zullen hebben. Dat geldt ook voor de impact die we hebben op de natuur en mensen elders: je wilt een goed werkend en veilig systeem. Het zal ons helpen als we onze wereld en economie, dichtbij huis en

wereldwijd, als een familiebedrijf gaan zien: familiebedrijf Aarde. Het staat al in het eerste artikel van de Universele Verklaring: “Zij zijn begiftigd met verstand en geweten, en behoren zich jegens elkander in een geest van broederschap te gedragen”.’

Jan van de Ven is waarnemend Ombudspersoon voor Toekomstige Generaties bij Worldconnectors, mensenrechtenadvocaat en eigenaar van het advocatenkantoor Just Law.

HET RECHT OP WILDERNIS

Een ijskap in Groenland, temperatuur -20, en drie kilometer ijs onder je voeten.

Op dat soort plekken realiseert filosoof, schrijver en directeur van KWF

Kankerbestrijding Johan van de Gronden zich dat iedereen recht heeft op wildernis. Het recht is zelfs onmisbaar voor onze morele oriëntatie.

‘In 1757 schreef Edmund Burke het essay *A Philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful*, waarin hij een onderscheid maakt tussen het schone en het sublieme. Dit onderscheid pas ik toe op het verschil tussen de natuur en de wildernis. Bij het schone kun je denken aan een cultuurlandschap, een beekje, of een bloemenweide. Maar het sublieme is overweldigend en duizelingwekkend, zoals de wildernis. John Muir, die ervoor zorgde dat Yosemite een nationaal park werd, sprak in de negentiende eeuw al over de wildernis als “kathedralen van de natuur”. We hebben kathedralen gebouwd om een subliem gevoel te ervaren, terwijl we dat ook in de wildernis kunnen vinden.’

‘Een ervaring van het sublieme bestaat uit nietigheid, bewondering en angst. In de wildernis realiseren we ons dat we niet het doel op aarde zijn, maar slechts een raar en zeer recent incident in de geschiedenis van het leven. Door een dramatisch landschap, zoals boven op de top van een berg, raken we in contact met wat ik noem “de diepe tijd”. Die tijd ervaren we in ons dagelijks leven niet, waarin alles door de mens is gemaakt en om de mens draait. Maar de diepe tijd strekt zich al honderdduizenden of miljoenen jaren uit en trekt zich niets van jou aan. Dat boezemt ook angst in: één verkeerde misstap in de wildernis en het kan fout aflopen.’

‘De filosoof Immanuel Kant, die ik zeer bewonder, verbond het sublieme gevoel van verlorenheid in de natuur aan moraliteit. Daar ben ik het mee eens: de wildernis is essentieel voor de morele oriëntatie van de mens. Door ons te realiseren hoe nietig we zijn, voelen we ons meer verbonden met de gemeenschap van leven om ons heen en betere keuzes maken voor onszelf en de natuur. Mensen die opgroeien in een technotoop van comfort zullen denken dat de gehele natuur in hun dienst staat en dat alles in hem of haar cumuleert. Een primaire ervaring in de natuur toont je dat de wereld niet om de mensheid draait.’

‘Daarom is het zo belangrijk dat we de wildernis beschermen. Tegelijkertijd staat het recht op wildernis als mensenrecht op gespannen voet met mijn punt dat de wildernis juist niet ten dienst staat van de mens. Een mensenrecht is een antropocentrisch begrip, alsof wij kroon op de schepping ergens recht op hebben en miljarden andere wezens op aarde niet.’

‘In dat opzicht kunnen we een voorbeeld nemen aan de Amerikaanse *Wilderness Act* uit 1964, waar ik zeer jaloers op ben: “A wilderness, in contrast with those areas where man and his own works dominate the landscape, is hereby recognized as an area where the earth and community of life are untrammelled by man, where man himself is a visitor who does not remain.” Dit is geen droge wetstekst, maar poëzie. Ik sluit me aan bij de gedachte die eraan ten grondslag ligt: de mens is slechts te gast op deze aarde. Maar we hoeven niet nog meer kathedralen te bouwen om ons dat te realiseren.’

Johan van de Gronden is directeur van KWF Kankerbestrijding en schrijft daarnaast filosofische essays. Eerder was hij directeur van het Nederlandse Wereld Natuur Fonds (WNF).

HET RECHT OP RISICOBESCHERMING

In de privésfeer is het gebruikelijk om een verzekering af te sluiten, ter bescherming van mogelijk onheil. Op collectief niveau kennen we geen verzekeringen. Toch bestaat er een reële kans op collectief onheil, waar wij ons als mensheid tegen moeten wapenen, stelt filosoof Jeroen Hopster.

‘Als het gaat om het veiligstellen van privébezittingen, dan zijn veel mensen bereid om zonder al te veel bedenkingen te investeren in kostbare verzekeringen. *“Hope for the best, but prepare for the worst.”* Waar collectieve bezittingen in het geding zijn, daarentegen, wapenen we ons nauwelijks tegen risico’s. Dat is eigenaardig, want sommige risico’s zijn buitengewoon reëel in het licht van de technologische, demografische en klimatologische ontwikkelingen van de 21ste eeuw.’

‘Risico’s gaan gepaard met onzekerheid: het kan mee- of tegenzitten. Als de kans dat het tegenzit steeds groter wordt, dan moeten we voorzorgsmaatregelen treffen. Een verstandige maatschappij leunt niet op *wishful thinking*, op blind optimisme over de voortschrijdende technologie en haar vermogen om alle problemen op te lossen. Een verstandige maatschappij leunt op feiten, bewijs, en de inschattingen van experts over wat ons in de toekomst te wachten staat.’

‘Welke risico’s bedreigen ons? Het meest in het oog springen de risico’s die gepaard gaan met klimaatverandering. Maar denk ook aan de risico’s die kleven aan mensverbetering door middel van genetische manipulatie. Sommige genetische ingrepen die bij embryo’s al mogelijk zijn – een enkele wetenschapper brengt ze zelfs in de praktijk – gaan gepaard met reële medische risico’s. Of denk aan het gebruik van autonome wapensystemen, en het risico dat die worden gehackt en in verkeerde handen terechtkomen. Moeten we die technologie wel gedogen?’

‘Soms komt onzekerheid voort uit onwetendheid. Het kan best zijn dat de risico’s van een nieuwe technologie bij nader inzien meevallen. Of dat we bereid zijn om die risico’s te aanvaarden, omdat zij niet opwegen tegen de voordelen van een technologie. Je tegen risico’s beschermen staat niet gelijk aan alle risico’s uitbannen. Dat kan niet, en dat hoeft ook niet. Het gaat erom welke risico’s aanvaardbaar zijn, en welke niet.’

‘Dit nieuwe mensenrecht helpt om daarover discussie op gang te brengen. Welke risico’s vinden wij als samenleving aanvaardbaar? En wie willen we bescherming bieden? Alleen mensen die leven in de 21ste eeuw, of ook generaties daarna? En andere soorten? Hoever strekt onze morele cirkel?’

‘Het recht op risicobescherming dient niet als conversatiestopper, maar juist als conversatieopening. We timmeren de toepassing ervan niet dicht, maar zorgen er wel voor dat reële risico’s maatschappelijk worden geagendeerd en serieuze aandacht krijgen. Dat we niet achter de feiten aanhobbelen, maar reflecteren over de wenselijkheid van globale ontwikkelingen, die we vervolgens kunnen remmen of stimuleren. Het maakt ons bedachtzamer in onze beslissingen.’

‘Die bedachtzaamheid gaat samen met een mate van behoedzaamheid. We weten wat in het verleden goed heeft gewerkt. Ontwikkelingen die ons met een radicaal andere toekomst confronteren dienen we met gepaste voorzichtigheid te benaderen. Leidende klimaateconomen, zoals de recente Nobelprijswinnaar William Nordhaus, benadrukken dat menselijke beschavingen tot bloei zijn gekomen gedurende millennia waarin het Aardse klimaat opmerkelijk stabiel was, in vergelijking met de veel extremere klimaten die onze planeet eerder heeft gekend. Kan de mensheid ook floreren onder totaal andere klimaatomstandigheden? In condities van toenemende natuurrampen, verwoestijning, mislukte oogsten, overstromingen en massale volksverhuizingen – condities waar wij, volgens experts, dankzij *global warming* op afstevenen?’

‘De bescherming tegen onaanvaardbare risico’s en het daaraan verwante ‘voorzorgsbeginsel’ hebben een conservatieve insteek: gooi historische verworvenheden niet zomaar te grabbel. Dat conservatisme verdient enige nadruk, omdat nieuwe mensenrechten – vooral rechten die betrekking hebben op milieu en klimaat – vaak als ‘links’ worden bestempeld. Maar met het oog op existentiële bedreigingen, zoals de risico’s die klimaatverandering teweegbrengt, is de tweedeling tussen ‘links’ en ‘rechts’ nogal onzinnig. Het klimaat is niet links, net zomin als technologie rechts is. De belangen zijn universeel: dit zijn risico’s die ons allemaal aangaan.’

Filosoof Jeroen Hopster is schrijver en promovendus aan de Universiteit Utrecht. Hij is gespecialiseerd in evolutie en ethiek.

MENS

HET RECHT OP VRIENDSCHAP

‘Zonder vrienden zou niemand willen leven, ook al bezat hij alle andere goede dingen’, schreef Aristoteles eeuwen voor de afkondiging van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Vrienden helpen elkaar een deugdzamer leven te leiden: ze houden ons een spiegel voor en geven elkaar het goede voorbeeld. Vriendschap kan ook plezierig en nuttig zijn, hoewel vriendschap zonder deugd geen lang leven beschoren is, waarschuwt Aristoteles.

De Universele Verklaring rept over de waarde van vriendschap tussen natiestaten, maar zwijgt over het belang van vriendschapsrelaties tussen mensen. Niet vriendschap, maar het gezin is volgens de Verklaring de ‘natuurlijke en fundamentele groepseenheid van de maatschappij’. En deze relatievorm is zo belangrijk dat hij recht heeft ‘op bescherming door de maatschappij en de Staat’ (art. 16, lid 3).

Maar vandaag de dag is vriendschap belangrijker dan ooit. Terwijl bijna de helft van de traditionele huwelijken – volgens de Verklaring de basis van het gezin – uitmondt in een scheiding, onderhouden veel mensen vriendschappen die langer duren dan hun liefdesrelaties en die soms zelfs voortbestaan ‘tot de dood hen scheidt’. Bovendien: in de huidige participatiemaatschappij zijn we steeds afhankelijker van vrienden. De overheid verwacht dat wij uitgebreide vriendschapsnetwerken onderhouden die ons bij ziekte en op de oude dag kunnen verzorgen. Vrienden zijn de nieuwe sociale zekerheid. Toch komt vriendschap er ook in het huidige nationale recht bekaaid vanaf. Tegen echtgenoten mag je niet getuigen, tegen je beste vriend wel. En belastingen op schenkingen en erfenissen zijn een stuk hoger tussen vrienden dan bij traditionele gezinsrelaties. Misschien is niet het gezin, maar vriendschap de hoeksteen van de moderne samenleving. Verdient vriendschap dan niet minstens zoveel bescherming als het gezin? Hoogste tijd voor een recht op vriendschap.

Jurist en filosoof Irena Rosenthal werkt bij PPLE College, Universiteit van Amsterdam, waar ze onder meer een vak geeft over mensenrechten en politiek.

LHBTQIA+-RECHTEN

Van alle nieuwe rechten zijn de rechten van seksuele minderheden waarschijnlijk het meest omstreden. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, opgesteld toen homoseksualiteit wereldwijd nog strafbaar was, verbiedt discriminatie op basis van geslacht, maar zegt niets over de vrijheid van seksuele oriëntatie. Bij de Verenigde Naties gaat de erkenning van deze rechten uiterst moeizaam vanwege verzet vanuit conservatieve staten als Rusland, Saudi-Arabië en het Vaticaan. Zo heeft de Mensenrechtenraad pas in 2011 een resolutie aangenomen die de rechten van lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen en transgenders (de zogenoemde LHBT-rechten) erkent.

Ook onder pleitbezorgers van seksuele minderheden zijn LHBT-rechten controversieel. Zo zouden deze rechten mensen in hokjes opsluiten en de ambiguïteit en fluiditeit van ons seksuele leven onvoldoende erkennen. Bijvoorbeeld: sommige transgenders eisen niet zozeer het recht op om van geslacht te veranderen (erkend door de LHBT-rechten), maar willen de vrijheid om niet vastgepind te worden op een mannelijke of vrouwelijke identiteit. Het werk van de Amerikaanse filosoof Judith Butler is een belangrijke inspiratiebron voor deze kritiek. Volgens Butler is gender-identiteit geen natuurlijk feit, maar een sociale constructie. Vanuit dit perspectief gaat de politieke strijd van seksuele minderheden om het destabiliseren van seksuele en gender-identiteiten, zodat er ruimte ontstaat voor seksualiteit die afwijkend is. Om de strijd voor seksuele vrijheid meer open te maken voor mensen die de mannelijke en vrouwelijke identiteit in twijfel trekken (queers), spreken sommige actievoerders over LHBTQ-rechten. En het meeste recente voorstel om de rechten van seksuele minderheden te beschermen luidt LHBTQIA+-rechten. De 'I' staat voor interseksueel (mensen die geboren zijn met mannelijke en vrouwelijke geslachtskenmerken); de 'A' voor aseksueel en de '+' voor de mensen die zich bij geen van deze labels thuis voelen.

Jurist en filosoof Irena Rosenthal werkt bij PPLE College, Universiteit van Amsterdam, waar ze onder meer een vak geeft over mensenrechten en politiek.

HET RECHT OP VRIJE TIJD

Het recht op vrije tijd (art. 24) is het zwarte schaap van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Mensenrechtendenkens als de bekende filosoof Michael Ignatieff vinden dat dit recht niet thuis hoort in de mensenrechtenverdragen, omdat het belang ervan in het niet zinkt bij de fundamentele waarde van de klassieke vrijheidsrechten, zoals stemrecht en vrijheid van meningsuiting. Maar is die kritiek op het recht op vrije tijd eigenlijk wel terecht?

Vandaag de dag denken we bij vrije tijd in de eerste plaats aan luieren en consumeren: met de benen omhoog Netflix bingen, online shoppen of likes scoren, zodat we ons weer kunnen opladen voor een drukke werk- en zorgweek. Vrije tijd staat in de moderne samenleving dus vooral ten dienste van het private leven: ons individuele welzijn of de economie. Maar in de Oudheid had vrije tijd – otium – ook een publieke betekenis. Zo meende Seneca dat vrije tijd cruciaal was voor een bloeiende politieke gemeenschap. Goed burgerschap vereiste volgens Seneca dat burgers -impopulaire standpunten durfden te verkondigen, kritiek konden accepteren en teleurstellingen wisten te incasseren wanneer hun idealen niet gerealiseerd werden. Vrije tijd was essentieel om burgers weerbaar te maken tegen deze lasten van politieke participatie: 'Wanneer je je terugtrekt, moet je er niet op uit zijn dat de mensen over jou praten, maar dat je met jezelf kunt praten. Je moet tegenover jezelf een negatief oordeel vellen over jezelf. Dan zul je eraan wennen de waarheid te zeggen en te horen.' Zonder vrije tijd komt ook de hedendaagse strijd voor mensenrechten in gevaar. Organisaties als Amnesty International en demonstraties tegen autocratische leiders: mensenrechtenactivisme leeft dankzij al die activisten die uren vrij kunnen maken. Vrije tijd is dus een fundamentele voorwaarde om onrecht en machtsmisbruik aan de kaak te stellen en is alleen al daarom een essentieel mensenrecht.

Jurist en filosoof Irena Rosenthal werkt bij PPLE College, Universiteit van Amsterdam, waar ze onder meer een vak geeft over mensenrechten en politiek.

HET RECHT OP EEN WAARDIG LEVENSEINDE

Volgens arts en filosoof Bert Keizer, werkzaam bij de Levenseindekliniek, is de mensheid het in ieder geval over één ding eens: we willen niet lijden.

‘De westerse geneeskunde heeft een medisch-technologische obsessie en vergeet daardoor stil te staan bij het levenseinde van patiënten. Artsen kijken niet langer naar de mens, maar alleen naar wat ze door een scanner zien. We kunnen tegenwoordig uitstekend medisch technisch handelen, maar we moeten ons ook afvragen wat de belangen van een patiënt zijn, met name de vraag hoe die haar laatste dagen doorbrengt. We kunnen levens steeds meer verlengen, maar de vraag is: hoe ver moet je gaan? Sommige oncologen willen bijvoorbeeld tot aan het eind doorgaan met chemokuren, terwijl je er soms voor moet kiezen niet verder te gaan met een behandeling. Op die manier staat het levenseinde van de patiënt niet in het teken van de chemokuur, maar in het afscheid nemen van vrienden en familie. Er moet ruimte zijn om stil te staan bij het feit dat je niet meer kan genezen.’

‘De vraag is wel hoe je het recht op een waardig levenseinde moet formuleren. De term “waardig” is zeer subjectief. Wat wij nu in Nederland, over het algemeen genomen, als een waardig levenseinde beschouwen wordt in andere landen gezien als afschuwelijk. Alleen al binnen West-Europa zijn de verschillen enorm. Ik was laatst in Denemarken om te praten over hoe wij in Nederland omgaan met euthanasie. Toen kreeg ik als antwoord dat wij in Nederland niet kunnen accepteren dat mensen lijden, dat we een stelletje pubers zijn. Terwijl ik denk: als je een leven tegen wil en dank verlengt met één maand, maar die ene maand zit vol met pijn, maakt dat het leven dan meer waard? Daarnaast is een slechte dood ook vreselijk voor de nabestaanden.’

‘Toch is het goed als het recht op een waardig levenseinde een nieuw mensenrecht wordt, zolang we er een relativerende clausule bij doen. Elke gemeenschap moet voor zichzelf kunnen bepalen wat een waardig levenseinde is. Maar door het als mensenrecht te beschouwen kunnen we wel een *ruimte* creëren om met andere culturen in gesprek te gaan over wat “waardig” is. Mensen hebben namelijk wereldwijd in ieder geval één ding gemeen: niemand wil lijden. Er is geen enkel land op aarde waar een burger het prima vindt om van

straat te worden geplukt en in elkaar geslagen te worden door een politieagent. En er is geen enkel land op aarde waar een vrouw zou zeggen: het maakt me niet uit dat mijn man me slaat. Vanuit die overeenkomst kunnen we wereldwijd met elkaar in gesprek over wat een waardig levenseinde is. Op een gegeven moment zal er een uitruil gaan plaatsvinden tussen verschillende culturen, waarbij iedereen een beetje inboet en elkaar tegemoet komt. Maar ik weet niet hoeveel generaties dat zal duren.'

Bert Keizer is arts, filosoof en schrijver. Hij heeft veel gepubliceerd over euthanasie en hulp bij zelfdoding en is werkzaam bij de Levenseindekliniek.

HET RECHT OM OP EEN VEILIGE MANIER ASIEL TE ZOEKEN

Het juridische recht om asiel te zoeken is juridisch niet goed geregeld. Dat creëert gevaarlijke situaties, volgens rechtsfilosoof Tamar de Waal. Daarom moeten mensen het recht hebben om asiel te zoeken – op een veilige manier.

‘In de Universele Verklaring staat: “Eenieder heeft het recht om in andere landen asiel te zoeken en te genieten tegen vervolging.” Volgens de Verklaring hebben mensen dus het recht om asiel te *zoeken* en, onder bepaalde voorwaarden, te *genieten*. Maar de Universele Verklaring is geen juridisch bindend document. En er bestaan wel bindende afspraken over het recht om asiel te krijgen, bijvoorbeeld in de EU, maar hoe het precies zit met het recht asiel te zoeken blijft onduidelijk.

‘Dat is een probleem, omdat mensen die asiel willen zoeken vaak in een rechteloze situatie terecht komen voordat ze ook daadwerkelijk asiel krijgen. Om een individuele asielprocedure te krijgen moet je je namelijk eerst bevinden in het land waarin je asiel kunt aanvragen. Dat gaat om landen die het Vluchtelingenverdrag en de latere protocollen hebben ingevoerd. Maar zolang je niet in een land bent waar je de asielprocedure kunt starten, kunnen jouw mensenrechten niet gewaarborgd worden – het land waaruit je vlucht staat immers niet meer in voor jouw rechten. Daardoor kunnen mensen terecht komen in een juridisch limbo, en worden ze gedwongen om op een illegale en gevaarlijke manier een ander land binnen te komen. Ook zorgt het ervoor dat landen koste wat kost vluchtelingen buiten hun grens willen houden. Alles om te voorkomen dat een vluchteling, bijvoorbeeld in Europa, recht heeft op een procedure en mag blijven.’

‘Daarom stel ik voor dat we het recht zoals het nu geformuleerd is in de Universele Verklaring opdelen: er moet een apart recht komen voor het zoeken van asiel. Op die manier krijgt het zoeken van asiel meer aandacht en kan het een aanzet geven tot betere juridisch bindende afspraken. De belangrijkste vraag daarbij zal zijn: tegen welke staten kan dit recht precies worden ingeroepen?’

‘Wat zou het veilig kunnen zoeken van asiel praktisch inhouden? Ik denk bijvoorbeeld aan het instellen van zogenaamde “hotspots”. Die kunnen op meerdere plekken in de wereld ingericht worden en mensen de mogelijkheid

geven een asielprocedure te starten, zodat ze alvast horen of ze in aanmerking komen voor een asielstatus. Op die manier hoeven mensen geen gevaarlijke en ondergrondse tochten meer te maken, en kunnen vluchtelingen beter verdeeld worden over landen. Vluchtelingen kunnen in dit systeem dus niet per se kiezen in welk land ze terechtkomen, nadat is vastgesteld dat ze recht hebben op asiel. Dat zou ten goede komen aan de scheve verdeling van vluchtelingen: landen die aantrekkelijk zijn of geografisch in de buurt van een conflictgebied liggen vangen momenteel buitenproportioneel veel vluchtelingen op.'

'Ik verwacht dat er weinig draagvlak is voor dit mensenrecht in de politiek. Er wordt al veel langer gesproken over het inzetten van "hotspots" en de noodzaak van herverdelen, maar het krijgt tot nu toe weinig navolging. De grenzen gaan vooral steeds meer dicht. Maar gezien vanuit mensenrechten is het zeer kwalijk dat het huidige internationale asielbeleid ervoor zorgt dat mensen verstoken zijn van hun rechten. Filosoof Hannah Arendt beschreef na de Tweede Wereldoorlog al hoe mensen hun "recht om rechten te hebben" verliezen. De vluchtelingenkwestie is daar een goed voorbeeld van.'

Tamar de Waal is rechtsfilosoof en werkt als Universitair Docent aan Erasmus School of Law. Daarnaast is ze voorzitter van Stichting Civic.

HET RECHT OP GEFINANCIERDE RECHTSBIJSTAND

Advocaat en filosoof Renske Imkamp maakt dagelijks mee dat mensen dankzij de rechtsbijstand zaken winnen die ze zonder de hulp van een advocaat hadden verloren. Maar minister voor Rechtsbescherming Sander Dekker (VVD) bezuinigt op de rechtsbijstand. En dat terwijl een onderzoekscommissie vaststelde dat er 127 miljoen euro extra nodig is.

'Dat we recht hebben op rechtsbijstand is in veel grondwetten en verklaringen vastgelegd. Het staat bijvoorbeeld in artikel 18 van onze grondwet, artikel 8 van de Universele Verklaring en artikel 6 van Het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens. We zijn het er over eens dat je als burger recht hebt op een advocaat, en dat je het recht hebt om jezelf te kunnen verdedigen tegen de overheid, burgers, of andere instellingen.'

'Op papier hebben we dus recht op rechtsbijstand, maar in de praktijk wordt het steeds moeilijker om dit recht uit te oefenen. Dat komt doordat er steeds meer wordt bezuinigd op de rechtsbijstand. In Nederland heeft de minister voor Rechtsbescherming Sander Dekker onlangs gezegd dat hij de rechtsbijstand drastisch gaat hervormen. Hij kiest daarbij bewust voorbeelden waar je misschien niet direct kwaad van wordt, bijvoorbeeld dat rechtsbijstand bij echtscheidingen niet meer wordt gefinancierd. Je kunt dan op het eerste gezicht inderdaad denken: dat moeten mensen ook wel zelf kunnen oplossen. Maar wat hij er niet bij zegt is dat die bezuinigingen ook zwakke groepen in de samenleving raken, die zich straks niet meer kunnen verdedigen tegen de overheid of andere machtige instellingen. Denk bijvoorbeeld aan zaken uit mijn praktijk over gebrekkige voorzieningen voor gehandicapten, onterecht afgekeurde bijstandsaanvragen, of mensen die psychisch kwetsbaar zijn en niet zelf tegen een gemeente of zorgverzekeraar kunnen optreden om hun gelijk te halen. Tel daarbij op dat de wetgeving tegenwoordig steeds en steeds ingewikkelder wordt, en die mensen hebben echt een probleem.'

'Wat het nog kwalijker maakt is dat ik in mijn dagelijkse praktijk zie hoeveel zaken we winnen van de overheid. De rechtszaken tussen burger en overheid maken echt een verschil: ze houden de macht van de overheid ten opzichte van de burger in evenwicht. Maar als mensen uit kwetsbare groepen in de samenleving

zich niet meer kunnen verweren tegen de staat, komt de status van onze rechtstaat in het geding. Een overheid die aan de ene kant bezuinigt op financiering voor rechtsbijstand en aan de andere kant wetten steeds ingewikkelder maakt wordt te machtig.'

'Daarom hebben we recht op gefinancierde rechtsbijstand. Door het in absolute bewoordingen toe te voegen aan de bestaande wetten en verklaringen, zorg je ervoor dat mensen ook écht aanspraak kunnen blijven maken op rechtsbijstand. Je kunt als burger nu eenmaal niet alle wetten begrijpen en een rechtszaak in je eentje voeren omdat je geen hulp kunt betalen. Een rechtszaak is een ingewikkeld proces. Niet alleen in Nederland, maar ook in de rest van de wereld.'

Renske Imkamp is advocaat bij Van der Woude de Graaf Advocaten, waar ze zich toelegt op het sociale zekerheidsrecht en op algemene bestuursrechtelijke kwesties. Daarnaast is ze aangesloten bij het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten (NJCM).

HET RECHT OP GEWELDLOZE RELATIES MET DIEREN

Geweld tegen niet-menselijke dieren is geïnstitutionaliseerd, zegt filosoof Eva Meijer. Het is daarom bijna niet mogelijk om een geweldloze relatie met dieren te onderhouden. Daar moet verandering in komen.

‘We hebben de hele dag door interacties met dieren. Dit is het meest herkenbaar voor mensen die een huisdier hebben: je communiceert met je huisdier en je weet ongeveer hoe dat zich voelt. Andersom weet je huisdier dat ook van jou. Maar ook zonder huisdier sta je in contact met dieren. In de stad leven we bijvoorbeeld samen met duiven, ratten en muizen. We kunnen dat niet vermijden: we zijn zelf dieren, en we leven samen met andere dieren.’

‘Helaas zijn veel van die interacties met dieren doordrenkt van geweld. Het vlees dat ’s avonds op je bord ligt, is daar op een gewelddadige manier terechtgekomen. Maar ook als je vegetariër of veganist bent kun je dat geweld niet helemaal mijden: dieren zijn bijvoorbeeld in allerlei producten verwerkt – zo worden dode varkens verwerkt tot onder andere kogels, kunstharten en benzine, en ook via de belasting betaal je impliciet mee aan de bio-industrie.’

‘Het is heel raar dat we hierin geen keuze hebben, dat we altijd medeplichtig zijn aan geweld tegen dieren. We willen toch ook niet medeplichtig zijn aan geweld tegen mensen? En het is vanuit democratisch perspectief ook raar dat we niet met dieren communiceren over wat *zij* willen, omdat onze keuzes hun levens in zo’n grote mate bepalen.’

‘Volgens de politicoloog Dinesh Wadiwel herkennen mensen direct geweld tegen dieren wel, maar geïnstitutionaliseerd geweld niet. Dat komt doordat we in onze cultuur en kennissystemen mensen en dieren als fundamenteel verschillend zien. Kinderen zien dieren nog als medewezens, maar wanneer ze elf of twaalf jaar oud zijn, raken ze gewend aan het idee dat het normaal is om dode dieren te eten. En tegen de tijd dat ze pubers zijn, zien ze mensen als een hogere levensvorm.’

‘De filosoof Jacques Derrida zegt zelfs dat het geweld tegen dieren al verankerd is in onze taal. Door één verzamelnaam te gebruiken voor alle dieren doen we de verschillen tussen dieren tekort en legitimeren we de vermeende hiërarchie tussen mensen aan de ene kant en andere dieren aan de andere kant.’

‘Juist omdat het zo vanzelfsprekend is geworden dat we ons op een gewelddadige manier tot dieren verhouden, hebben we recht op geweldloze relaties met dieren. Dat betekent dat we alle manieren waarop geweld tegen dieren is verankerd in instituties moeten afschaffen. Machtsrelaties zijn onvermijdelijk, maar instituties moeten rechtvaardig zijn. Natuurlijk kan dit niet in één keer: we moeten het radicaal anders doen en leren wat de dieren willen, en dat heeft tijd nodig.’

‘Ik zie dit recht ook als een onderdeel van morele vooruitgang. We hebben als samenleving al veel morele revoluties gehad, bijvoorbeeld op het gebied van seksisme en racisme. Natuurlijk zijn die nog lang niet voltooid, maar we gaan wel vooruit. Mensen zijn altijd op zoek naar hoe ze een goed mens kunnen zijn, hoe ze een goed leven kunnen leiden. Respectvolle relaties met andere dieren horen daarbij.’

Beeldend kunstenaar, filosoof en schrijver Eva Meijer werkt aan de Universiteit van Amsterdam en is gespecialiseerd in dierethiek.

SAMENLEVING

HET RECHT OP TRADITIE

Er is te weinig aandacht voor tradities in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, zegt filosoof Haroon Sheikh.

‘We houden tegenwoordig veel te weinig rekening met tradities. En dan heb ik het niet over tradities zoals koekhappen en zwarte piet: mijn voorstel is niet conservatief van aard. Met tradities bedoel ik de diepgewortelde patronen van een maatschappij die voortkomen uit een gedeelde historische ervaring. Tradities bepalen grotendeels hoe de overheid georganiseerd is, hoe mensen met elkaar omgaan, wie ze vertrouwen, en wie ze autoriteit geven. In de Verenigde Staten hebben ze bijvoorbeeld een radicalere vrijheidsopvatting dan in West-Europa, en vinden ze negatieve vrijheid belangrijker dan positieve vrijheid. Dat is begonnen met de verovering van de *frontier*, toen Europese migranten naar Noord-Amerika vertrokken. Een ander voorbeeld is de extreem centrale planning van de Chinese overheid. Dat is een traditie van meer dan 2000 jaar oud.’

‘Het probleem is dat veel mensen er tegenwoordig van overtuigd zijn dat één traditie leidend is voor de rest van de wereld: de westerse traditie. Het is misschien ironisch, maar daarom ben ik ook kritisch op de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Die is namelijk ontstaan uit de westerse mensenrechtentraditie. En de praktijken die mensenrechten voorstaan worden primair door westerse samenlevingen gedragen. Maar daardoor hebben mensenrechten een beperkt bereik, en realiseren we ons veel te weinig dat andere landen niet dezelfde mensenrechtentraditie hebben, terwijl we wel van die landen verwachten dat ze eraan meedoen.’

‘Daarom ben ik voorstander van het recht op traditie. Het recht op traditie kan ervoor zorgen dat we meer openstaan voor mensenrechten die uit andere tradities voortkomen, en andersom. Tegelijkertijd moeten we oppassen dat tradities niet misbruikt worden als legitimatiemiddel voor verkeerde praktijken. Het recht op traditie betekent dan ook niet dat we een traditie moeten beschermen puur omdat het een traditie is.’

‘Op dit moment veroordelen we bijvoorbeeld de praktijken van Erdogan en Poetin. Maar als we kijken naar de tradities en context van Turkije en Rusland, is het heel logisch dat bepaalde vormen van leiderschap daar meer geliefd zijn dan hier. Dat betekent uiteraard niet dat die leiders zomaar alles mogen doen: we kunnen de praktijken van Poetin en Erdogan nog steeds veroordelen. Maar die veroordeling zou veel meer effect hebben als we de traditie van die landen in ogenschouw nemen.’

‘We kunnen zelfs onderzoeken of we mensenrechten kunnen ‘vertraditionaliseren’, waarbij we kijken welke westerse mensenrechten overeenkomsten vertonen met andere tradities. China heeft bijvoorbeeld een humanistische traditie. Het confucianisme en taoïsme vertonen allerlei ideeën over menselijke waardigheid, zoals het recht om goed bestuurd te worden en het recht om jezelf te ontwikkelen. In de Islam heerst een sterk idee van gelijkheid. Het zijn ideeën waarvan wij denken: die horen bij het Westen. Maar andere tradities kennen dit soort concepten ook.’

‘Door mensenrechten te ‘vertraditionaliseren’ zullen andere landen en tradities zich meer openstellen voor het idee van mensenrechten. Dat zal veel strijd en discussie opleveren, maar dat doen mensenrechten sowieso. En als we willen dat mensenrechten méér worden dan een westerse traditie, en dus breder worden gedragen, zullen we ze moeten verbinden met de lokale wortels van andere samenlevingen.’

Filosoof en politicoloog Haroon Sheikh is verbonden aan Centrum Ethos van de Vrije Universiteit en de Europese denktank FreedomLab. Daarnaast is hij researcher bij Dasym Investment Strategies, waarbij hij zich richt op opkomende regio's en nieuwe technologieën.

HET RECHT OM NIET MISLEID TE WORDEN

Tijdens de Brexit en Trump-campagnes werden burgers massaal misleid. Volgens filosoof Naomi van Steenbergen moeten ze daar beter tegen beschermd worden.

‘Boris Johnson beloofde tijdens zijn Brexit-campagne dat het geld dat het Verenigd Koninkrijk zou besparen door uit de EU te stappen naar de *National Health Service* zou gaan. Het ging om 350 miljoen pond – per week. Er reed zelfs een bus rond waar deze belofte in koeienletters op was gedrukt. Achteraf bleken het loze beloftes, en de betrokken politici verkondigden dat ze er niets mee te maken hadden. Ondertussen werden burgers wel in hun keuze beïnvloed. Dit is maar één voorbeeld van hoe burgers massaal misleid worden – niet alleen door politici en bedrijven, maar ook op internet en in de supermarkt.’

‘Misleiding is problematisch vanuit de gedachte dat autonomie een belangrijke waarde is. Vooral in het Westen hebben we autonomie hoog in het vaandel staan. We willen zelf kunnen beslissen hoe we handelen en wat de consequenties zijn, en willen dat ons handelen door onszelf tot stand komt. Maar als mensen moedwillig onjuiste informatie verspreiden, is de vraag of je nog wel een autonome keuze kunt maken. Je kunt dit natuurlijk niet altijd tegenhouden – vooral niet op internet, waar het lastig is om te bepalen wie welke informatie verspreidt. Maar het recht om niet misleid te worden kan burgers wel beschermen tegen misleiding door de overheid.’

‘Dat is des te belangrijker omdat misleiding door de overheid ook democratische principes en andere mensenrechten in gevaar brengt. Misleiding op politiek gebied ondermijnt bijvoorbeeld een fundamenteel vertrouwen tussen burgers en vertegenwoordigers. Maar een dergelijk vertrouwen is juist een belangrijke pijler van een democratische samenleving. Politici die misleiden maken misbruik van het vertrouwen dat burgers in hen hebben gesteld, en in een goedwerkende democratie ook *moeten* stellen. Daarnaast komt ook het recht op vrije verkiezingen in het gedrang. Dit recht is zelfs opgetekend in de Universele Verklaring. Maar vrije verkiezingen zijn niet vrij als je niet écht weet op wie of waarvoor je stemt.’

‘Het is wel een probleem dat overheden dit recht waarschijnlijk niet willen ratificeren. De overheid wil immers controle over wat hun burgers weten, ook in een democratie. Dat geldt al helemaal voor landen waarin autonomie niet zo’n grote waarde is. Maar als we dit recht voorstellen zou het interessant zijn om te kijken welke overheden protesteren en wat voor politieke discussie het teweegbrengt. Daarbij geeft dit recht een belangrijke maatschappelijke boodschap af dat er iets moet veranderen.’

Filosoof Naomi van Steenbergen werkt aan de Universiteit Utrecht en is redacteur van het boek Towards the Ethics of a Green Future: The Theory and Practice of Human Rights for Future People (2018).

HET RECHT OP DE STAD

Zuid-Afrikaanse sloppenwijkactivisten, krakersbewegingen in West-Europa, feministische actievoerders in Vietnam – wereldwijd strijden sociale bewegingen voor het ‘recht op de stad’. Dit recht staat voor heel verschillende kwesties, variërend van protesten tegen de ontruiming van sloppen-wijken en woningen tot campagnes om de stad veiliger te maken voor vrouwen. Heel algemeen gezegd wil dit recht kwetsbare groepen meer zeggenschap geven over de stedelijke ruimte.

Het recht op de stad werd voor het eerst voorgesteld door de Franse filosoof Henri Lefebvre in 1968 (het jaar van de studentenprotesten). Volgens Lefebvre waren burgers in kapitalistische samenlevingen vervreemd geraakt van de stad. Een bovenlaag van huis- en grond-bezitters bepaalde de inrichting van de stedelijke ruimte en het alledaagse leven in de stad werd gedomineerd door consumptie. Lefebvre streefde naar een stad als een kunstwerk (oeuvre), dat dankzij dagelijkse ontmoetingen, nieuwe relaties en de participatie van alle bewoners vorm moest krijgen.

De laatste decennia maakt het recht op de stad niet alleen furore onder actiegroepen, maar hebben ook critici van het neoliberalisme het recht van de stad omarmd. De bekende denker David Harvey noemt dit recht zelfs het ‘meest waardevolle, maar meest genegeerde’ mensenrecht. Ook willen sommige actiegroepen en klimaat-wetenschappers het recht op de stad inzetten voor een schoner klimaat. Nu steeds meer mensen in steden wonen is duurzame stadsontwikkeling essentieel om de uitstoot van broei-kasgassen terug te dringen.

In Brazilië is het recht op de stad inmiddels in de nationale wetgeving erkend. Maar internationaal is er geen consensus over dit recht. Zo stuitten recht-op-de-stad-activisten recent op fel verzet van de Verenigde Staten, de EU en Japan toen zij dit recht als leidraad wilden nemen voor de New Urban Agenda (NUA), een rapport van de Verenigde Naties uit 2017 dat nieuwe richtlijnen formuleert voor duurzame stadsontwikkeling. De NUA noemt het recht op de stad eenmaal, maar koos uiteindelijk de ‘stad voor iedereen’ (Cities for All) als basisidee.

HET RECHT OP VAKMANSCHAP

Artsen en verpleegkundigen die door de administratieve last onvoldoende toekomen aan patiënten. Leraren die vanwege de werkdruk nauwelijks tijd hebben hun les voor te bereiden. De huidige protesten over werk gaan deels over het recht op een eerlijke beloning of beperking van de werktijden – rechten die ook de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens als fundamenteel erkent. Maar er lijkt ook iets op het spel te staan dat de Verklaring niet noemt: de eis om je eigen vak te kunnen uitoefenen – beter gezegd: het recht op vakmanschap. De socioloog Richard Sennett omschrijft vakmanschap ‘als een innerlijke drijfveer om werk zo goed mogelijk uit te voeren omwille van het werk zelf’. Dankzij jarenlange oefening ontwikkelt de vakman de vaardigheid om in te spelen op onverwachte situaties. Denk aan een arts die een patiënt kan helpen wiens ziektebeeld grillig verloopt. Of aan een docent die het werk van een originele student op waarde kan schatten, ook als het niet strookt met het nakijkmodel.

Bureaucratie ontmoedigt het vakmanschap. De vakman ontwikkelt zich door te leren vertrouwen op het eigen oordeel in plaats van te moeten koersen op standaardmodellen. Ook de flexibilisering van de arbeidsmarkt bedreigt het vakmanschap. In plaats van zich verder te bekwamen in een vak besteden steeds meer mensen noodgedwongen hun tijd aan het zoeken naar werk – netwerken, subsidieaanvragen schrijven – om überhaupt te kunnen werken.

Volgens Sennett is vakmanschap niet alleen waardevol voor de vakman zelf of voor diegenen die profiteren van het werk, maar ook belangrijk voor democratisch burgerschap. Zo gaat democratische participatie ervan uit dat burgers kunnen omgaan met de frustratie dat wensen en inspanningen niet meteen resultaat opleveren. Die vaardigheid oefen je keer op keer in de dagelijkse praktijk van het vakmanschap.

Jurist en filosoof Irena Rosenthal werkt bij PPLE College, Universiteit van Amsterdam, waar ze onder meer een vak geeft over mensenrechten en politiek.

HET RECHT OP VOEDSEL SOEVEREINITEIT

Op 28 september 2018 keurde de Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties de tekst goed van de Verklaring van de Rechten van de Boeren. In november dit jaar beslissen de lidstaten van de VN of de Verklaring wordt aangenomen.

Aanjager van dit document is Via Campesina: een ngo die wereldwijd al jaren opkomt voor de belangen van boeren en zich verzet tegen de grootschalige industrialisatie van landbouw door multi-nationals. Een van de nieuwe rechten uit de Verklaring is het recht op voedselsoevereiniteit.

Dit recht is ontstaan uit onvrede met het voedselbeleid waarmee internationale organisaties het recht op voedsel (art. 25 van de UVRM) proberen te realiseren. Het dominante beleid van de afgelopen jaren gaat uit van voedselzekerheid – voldoende voedsel voor iedereen –, maar kijkt niet naar de gevolgen van voedselproductie voor het milieu, de positie van kwetsbare boeren en de kwaliteit van het voedsel. Voedselsoevereiniteit daarentegen streeft naar kleinschalige, duurzame landbouw waarbij boeren zeggenschap behouden over hun land en inspraak hebben in landbouwbeleid.

Het recht op voedselsoevereiniteit is in het bijzonder van belang voor vrouwen in lagelonenlanden. Vrouwen produceren wereldwijd zo'n 70 procent van het voedsel en vormen, in de woorden van de marxistisch-feministische filosoof Silvia Federici, 'de belangrijkste buffer van het internationale proletariaat tegen uithongering'. Volgens Federici verschaft controle over land boerenvrouwen niet alleen voedsel voor henzelf en hun naasten, maar maakt het hen – dankzij de verkoop van de opbrengst – ook minder afhankelijk van uitbuiting op de arbeidsmarkt. De nieuwe Verklaring erkent de prominente rol van vrouwen in de landbouw en benadrukt onder meer dat hun zeggenschap over land niet afhankelijk mag zijn van een huwelijk of discriminerende lokale gewoonten.

Jurist en filosoof Irena Rosenthal werkt bij PPLE College, Universiteit van Amsterdam, waar ze onder meer een vak geeft over mensenrechten en politiek.